

Cuprins

Cuvânt înainte	9
Geografia și populațiile italo-lațiale preromane.....	11
Considerații privind mentalul colectiv roman	31
<i>Ab urbe condita</i> (De la întemeierea orașului).....	39
Tradiționalii regi romani.....	49
Cucerirea Latiumului	63
Orașul și societatea romană în epoca regalității	69
Religia în Roma regală.....	77
Familia romană în epoca regalității	93
Instituțiile politice și armata Romei regale	111
Structura socială în Roma regală	129
Sfârșitul erei regalității	135
Bibliografie selectivă	141

Geografia și populațiile italo-lațiale preromane

Poporul și viitorul stat roman își au rădăcinile în bazinul Mării Mediterane, mare situată între trei continente: Europa, Asia și Africa, permițându-se, astfel, o benefică legătură între aceste mari regiuni, favorizându-se mai târziu formarea unui adevărat stat unitar.

Peninsula italică este cea mai mică dintre cele trei peninsule mediteraneene (greacă, iberică și italică) și este situată aproximativ în centrul bazinului Mării Mediterane, facilitând, astfel, legăturile cu celelalte zone europene, dar și cu Asia Mică și cu Africa.

Din punct de vedere al geografiei fizice, Peninsula italică este flancată la nord de semeții munți Alpi, precum și de o ramură a acestora, munții Apenini, ce brăzdează teritoriul italic de la nord către sud. Alături de relieful muntos și deluros, Peninsula italică a oferit locuitorilor săi și zone de relief plat, precum câmpia din nord, bine alimentată de Alpi cu apă, dar și cu aluviuni ce au reprezentat un bogat îngrășământ natural. De asemenea, de-a lungul coastei vestice întâlnim o îmbinare fericită de câmpii și lanțuri vulcanice care au fertilizat aceste teritorii de șes, făcându-le propice activităților rustico-agricole. Foarte succinta prezentare a geografiei fizice a Peninsulei italice impune și menționarea existenței unor benefice pășuni exploatabile vara în zonele muntoase, iar iarna în zonele de câmpie.

Clima Peninsulei italice, deși face parte din tipologia climatică mediteraneeană, prezintă unele elemente de diferențiere în special prin varietatea locală a acesteia. Astfel, deși Peninsula italică se bucură de o iarnă relativ blândă și frumoasă, în zonele muntoase din nord se întâlnesc temperaturi mai reci. Vara este mai caldă în zonele centrale și sudice, dar perioada secetoasă nu este excesiv de lungă, permițând coacerea cerealelor.

În zona centrală a Peninsulei italice se află o regiune numită *Latium*, descrisă de marele istoric Theodor Mommsen¹ ca fiind străjuită la est de munții Sabinilor și Ecvilor, la sud de munții Volscilor, la vest de Marea Tireniană. Acest teritoriu udat din belșug de fluviul Tibru prezintă elementele unei zone de câmpie ce cuprinde și o serie de ridicături muntoase și coline fie sub forma unor stânci calcaroase, fie de origine vulcanică, ale căror cratere au devenit lacuri.

Câmpiile Lațiale, datorită reziduurilor vulcanice provenite în urma erupțiilor munților Albani, s-au dovedit fertile pentru practicarea agriculturii, având, însă, și impedimentul transformării lor cu ușurință în mlaștini, ceea ce i-a obligat pe locuitori să procedeze la drenări și asanări.

Numeroasele ridicături și culmi izolate, destul de abrupte la vremea aceea, dar și fluviul Tibru care făcea legătura cu marea și reprezenta o adevărată frontieră naturală i-au determinat probabil pe primii locuitori să aleagă astfel de locuri de așezare care permiteau o mai sigură apărare în fața invaziei altora. Marele clasicist francez Pierre Grimal, citându-l pe Cicero, menționează că zona colinară a *Latiumului*, deși era o regiune nesănătoasă din pricina mlaștinilor, oferea în vârful colinelor un aer bun de respirat, iar văile asigurau umbra necesară pe timpul caniculelor verii². De asemenea, este menționat rolul important jucat de Tibru, un adevărat „plămân marin”, care permitea facile legături comerciale cu comunitățile vecine. În fine, se cuvine a preciza că zona *Latium* s-a bucurat și de păduri abundente – cu siguranță, mult mai abundente decât cele din ziua de azi –, fapt ce a permis locuitorilor zonei să folosească materialul lemnos pentru construcții, drept combustibil, dar și pentru ridicarea unor adevărate palisade de lemn.

Din punct de vedere demografic³, peninsula Italică este locuită încă din epoca paleoliticului (600.000-10.000 î.Hr.), constatându-se arheologic primele vestigii ale viețuirii umane spre anul 300.000 î.Hr.

¹ Th. Mommsen, *Istoria romană*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 36.

² P. Grimal, *Civilizația romană*, vol. I, Editura Minerva, București, 1973, pp. 6-7.

³ Horia C. Matei, *O istorie a Romei antice*, Editura Albatros, București, 1979, pp. 24-34.

În epoca neolitică (6000-1800 î.Hr.), locuitorilor zonei le sunt create – ca urmare a retragerii glaciațiunii –, pe lângă condițiile practicării vânătorii și pescuitului, și premisele unei agriculturi primitive, fapt ce a permis constituirea primelor așezări stabile. În această epocă se semnalează și imigrația unor populații din bazinul oriental al Mării Mediterane, populații care au adus cu ele semințe de cereale, animale (oi și vaci), realizându-se comunități cu o viață stabilă.

Epoca cuprului este semnalată în Peninsula italică odată ce a pătruns în regiune meșteșugul prelucrării metalelor, în speță, a cuprului, realizându-se primele unelte din acest material, dar care nu au putut înlocui în totalitate vechile ustensile din piatră.

Epoca bronzului (1800-1200 î.Hr.) este marcată de faptul că oamenii au descoperit aliajul cupru-cositor mai ușor de prelucrat și mai rezistent decât cuprul. Situația populațiilor din peninsula italică din această perioadă istorică este oarecum neclară, dar istoricii au căzut de acord asupra existenței a două mari zone culturale create de populații indo-europene migrate în etape succesive.

Un prim grup este cel existent în nordul Italiei, cunoscut sub denumirea de *civilizația terramarelor*, stabilit în valea Padului, care a edificat sate așezate, de obicei, pe piloni, probabil pentru că terenurile erau inundabile și mlăștinoase. Descoperirile arheologice evidențiază faptul că aceste grupări umane aveau solide cunoștințe în diverse meșteșuguri ca de exemplu în prelucrarea bronzului sau a ceramicii, fiind atât agricultori, cât și culegători. O caracteristică a acestor populații era faptul că practicau incinerarea morților și introducerea cenușei în urne. În opinia unor autori, acest grup uman ar reprezenta strămoșii direcți ai populației italiene, dacă avem în vedere primul său nucleu fundamental în istorie¹.

Un al doilea grup, așezat mai la sud, este cunoscut sub denumirea de *extraterra-maricola* sau *cultura apenină*. Acesta, deși erau în mare parte alcătuit din păstori seminomazi, în timpul verii și-au construit locuințe permanente de iarnă, așezate în regiuni cu altitudini mai joase. Locuitorii acestui grup au lăsat în urmă mult

¹ W. Durant, *Cezar și Hristos. Roma. Originile. Republica*, Editura Prietenii Cărții, București, 2002, pp. 11-12.

instrumentar de bronz, existența unor forme diferite de vase de ceramică de tipul amforei biconice, practicând și ei ritul incinerării morților.

Aproximativ spre finele mileniului al II-lea apare un nou val migrator indo-european care coboară spre teritoriul italic și se așează în zonele montane, formând o grupare de munteni ce a intrat în relații de cele mai multe ori conflictuale cu populațiile de la câmpie, inclusiv cu cele din regiunea Latium. Această nouă migrație răspândește civilizația fierului sau cum mai este denumită *civilizația villanoviană*¹ și va duce la răspândirea tehnicii metalurgiei fierului, fapt ce va permite o puternică dezvoltare economică a populațiilor italiice, inclusiv a celor din zonele Etruria și Latium, regiuni care ne interesează în mod special.

Cultura villanoviană a urmat două direcții, în raport de grupurile umane care au practicat-o. Astfel, în zona nordică din jurul actualului oraș Bologna s-a practicat intens meșteșugul obținerii cuprului și a fierului, făcând și o serie de schimburi comerciale cu populațiile învecinate, ceea ce a dus la o îmbunătățire simțitoare a nivelului de trai. Micile comunități rurale au trecut la o unificare a acestora, creând premisele unor viitoare orașe. Din punct de vedere al organizării sociale se remarcă o creștere a importanței grupurilor umane mai numeroase favorizând, astfel, primordialitatea structurilor *gens*-urilor, adică a ginților, în detrimentul unui mult mai mic grup social, adică familia.

Al doilea grup villanovian este cel așezat ceva mai la sud de vecinii lor nordici, ei grupându-se în sate edificate în jurul unui punct fortificat care a permis cu timpul formarea unui oraș. Au practicat și ei incinerarea și apoi îngroparea urnelor funerare, trecând apoi, în paralel, și la sistemul înhumării care, cu timpul, a devenit dominant.

Trebuie subliniat, însă, faptul că aceste populații venite în peninsula nu au ocupat un teritoriu total nelocuit, iar grupurile umane *locale* au intrat în diverse contacte cu nou - veniții, unele conflictuale, dar și pașnice, creându-se, astfel, din punct de vedere demografic,

¹ Această denumire de *villanoviană* aparține arheologilor care au descoperit în anul 1853 un sit arheologic, o necropolă situată în localitatea Villanova, în apropierea orașului Bologna.

o populație extrem de variată, cu origini și obiceiuri diferite. În mod cert, ajungem la concluzia că populația latină din zona Latium, adică cea din care s-a născut și Roma, nu reprezintă un grup etnic pur, ci este o combinație între migratori și localnicii mediteraneeni¹.

Latinii au fost considerați întotdeauna drept vechii locuitori ai regiunii Latium, dar nimeni nu poate preciza astăzi cum au ajuns aceștia în această zonă. O creștere demografică semnificativă în Latium are loc odată cu Epoca fierului, dată de la care convin istoricii se poate vorbi de o cultură latială asemănătoare culturii villanoviane. Cei mai vechi latini (*prisci Latini*) s-au așezat în zona Munților Albani, trăind în colibe și ocupându-se cu păstoritul și agricultura. Organizarea socială avea la bază comunitatea de clan (ginți) în cadrul cărora funcționa cea mai mică, dar poate și cea mai importantă grupare socială, numită *familia*. Marele istoric german Theodor Mommsen consideră că grupările umane latiale nu reprezentau unități de sine - stătătoare, ele fiind părți integrante ale unui edificiu politic (*civitas, populus*)². Ele erau o reuniune de sate de aceeași origine, foloseau aceeași limbă, se supuneau acelorași obiceiuri și legi și se asociau atunci când existau amenințări externe. Se poate vorbi chiar de adevărate asociații de cult religios care vor venera în comun zeități precum *Iupiter Latialis* al cărui sanctuar s-a aflat în localitatea Alba – Longa, oraș care va deveni mai târziu prima capitală a unei federații a cetăților latine din zonă. Printre aceste grupări umane lațiale, denumite *oppida*³, sunt cele care au rămas în memoria istoriei precum Alba – Longa, Tusculum, Lavinia, Aricia.

Din punct de vedere demografic, întreaga peninsulă italică prezintă o situație foarte complexă, cu numeroase grupuri de popoare, din care amintim: în zona de nord, nord-vest - ligurii⁴;

¹ P. Grimal, *op.cit.*, pp. 10 -12.

² Th. Mommsen, *op.cit.*, pp. 37 – 38.

³ *Oppida* înseamnă cetate, un fel de mic oraș de provincie, denumire care nu se folosea niciodată în privința Romei care era considerată *urbs*, adică un adevărat oraș-cetate.

⁴ Populație indo-europeană foarte răspândită la malul Mării Mediterane (din Peninsula Iberică până în Etruria), redusă teritorial de celți și etrusci la zona nord-vestică a Peninsulei italiice, regiune care și azi se numește Liguria.

veneții¹ - în nord-est; în zona centrală a peninsulei: latinii², la gurile Tibrului, etruscii, în regiunea actualei Toscana (la nord de Tibru până spre Apenini), umbrienii³, sabinii⁴, ecvii⁵, marsii⁶, volscii⁷, hernicii⁸; la sud îi găsim pe samniții⁹, iapygi¹⁰ și rutuli¹¹; în actuala Sicilie se găseau sicanii și siculii¹².

Toate aceste populații au dat naștere unei foarte mari varietăți de limbi, tradiții și culturi care și-au pus amprenta în cuantumuri și moduri diferite asupra viitoarei civilizații romane.

Istoria Peninsulei italice menționează, însă, și sosirea pe aceste meleaguri a populației celtice (gallice)¹³. Momentul sosirii primilor celți nu poate fi datat cu precizie, dar arheologii înclină să creadă că

¹ Populație italică de origine illirică, stabilită la începutul mileniului 1 î.Hr. în zona cursului inferior al Padului. A creat orașul Veneția.

² Populația existentă în zona Latium, care a fondat numeroase localități, dintre care cea mai importantă a fost Roma.

³ Vechi popor italic, așezat între Țara sabinilor și Etruria. Împreună cu etruscii și samniții vor participa la războaiele samnite contra Romei în sec. al III-lea î.Hr.

⁴ Sunt printre cei mai vechi locuitori din Latium și sunt considerați, alături de latini, componentă etnică esențială a Romei din epoca înființării ei.

⁵ Populație așezată la est de zona Latium și înrudită cu samniții. A dus numeroase războaie cu Roma, fiind învinsă definitiv în sec. al IV-lea î.Hr.

⁶ Populație tribală din Italia centrală, aliată a Romei în războiul cu samniții, răsplătită cu acordarea cetățeniei romane între anii 91-89 î.Hr.

⁷ Veche populație italică (situată în apropierea Romei, între Latium și Campania), a dus numeroase războaie cu Roma republicană în sec. al V-lea – al IV-lea î.Hr.

⁸ Populație tribală italică, așezată în zona dealurilor existente la sud-est de Roma și intrată foarte de timpuriu sub influența romană; a făcut alianță cu romanii (486 î.Hr.), alături de latini, în luptele cu etruscii. Ulterior (306 î.Hr.), se aliază cu samniții, determinându-i pe romani să-i transforme din aliați în supuși.

⁹ Populație ce a ocupat regiunea Samnium aflată la nord de Latium. Scriitorii antici îi prezintă pe samniți ca fiind unul din neamurile cele mai puternice din Peninsula Italică. Au purtat mai multe și celebre războaie cu Roma.

¹⁰ Populație de origine illirică, au traversat Marea Adriatică și s-au așezat în sudul Peninsulei italice, zona Calabria.

¹¹ Populație latină, puțin numeroasă, având centrul reședința în jurul localității Ardea, la 30 km. sud de Roma.

¹² Ambele populații sunt considerate vechi locuitoare ale Siciliei, cu origini incerte, aflate în insulă înaintea colonizării grecești din sec. al VIII-lea – al VI-lea î.Hr.

¹³ Popor indo-european care prin unele ramuri ale sale, a migrat din centrul Europei spre Peninsula italică, invadând în sec. IV î.Hr. zona Latium.

pătrunderea lor în peninsula s-ar fi petrecut pe la mijlocul secolului al V-lea î.Hr., în mai multe valuri succesive.

Dintre toate populațiile învecinate zonei *Latium*, cele care au marcat în mod deosebit evoluția civilizației romane au fost etruscii și grecii.

Etruscii

Aproximativ pe la mijlocul secolului al VIII-lea î.Hr. își face simțită prezența în zonă un popor ale cărui origini sunt astăzi aproape imposibil de stabilit cu certitudine, disputele pe această temă datând încă din antichitate și continuă până în zilele noastre, lăsând încă neelucidate, cel puțin parțial, numeroase mistere legate de limba și civilizația acestui neam.

Ceea ce știm cu certitudine este așezarea etruscilor în zona centrală a Peninsulei italiice, aproximativ în regiunea Toscanei de astăzi, fiind despărțiți de latini prin intermediul fluviului Tibru.

Denumirea de *etrusci* provine de la romani, grecii numindu-i *tirseni* sau *tireni*, aceasta din urmă denotațiune fiind și cea care a determinat „botezarea” mării (ce scaldă coastele vestice ale peninsulei) în Marea Tireniană.

Este tot o certitudine faptul că etruscii nu semănau deloc din punct de vedere fizic nici cu italicei latini și nici cu grecii, fapt rezultat din descrierile unor istorici antici, dar mai ales din sculpturile etruscilor care evidențiau figuri umane mai degrabă de mică înălțime, având în schimb capul mare și brațele groase, în locul unor proporții cumpănite și elegante specifice grecilor și italicilor¹. Nici din punct de vedere al diverselor obiceiuri și al religiei nu există elemente de asemănare cu seminiile greco-latine. Poate cea mai elocventă diferență rezultă din limba vorbită de etrusci care își menține până în zilele noastre misterele, fiind aproape imposibilă clasificarea ei cu certitudine printre celelalte limbi cunoscute. Sunt cunoscute mai puțin de 10000 de inscripții, dar, din păcate, toate sunt epitafuri scurte și târzii care împiedică o analiză profundă în cunoașterea limbii. Și în acest domeniu există anumite controverse între istorici, unii susținând că nu există nicio asemănare cu limba

¹ Th. Mommsen, *op.cit.*, p. 81.